

УДК 34.037

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.1.15>

ФЕНОМЕН ПРАВОТВОРЧОСТІ ТА ЙОГО ОСМИСЛЕННЯ У ПРАВОВИХ ВЧЕННЯХ ЕПОХИ ПРОСВІТНИЦТВА

Олійник Б.І.,

*здобувач освітньо-наукового ступеню «Доктор філософії»
за спеціальністю 081 Право*

*Приватного вищого навчального закладу «Європейський університет»
ORCID: 0009-0005-0584-7889*

Олійник Б.І. Феномен правотворчості та його осмислення у правових вченнях епохи Просвітництва.

В статті автором розкрито особливості зародження та розвитку правових учень епохи просвітництва в країнах європейського континенту, охарактеризовано їх основні положення. Відзначено та охарактеризовано положення, які склали основу подальшого виокремлення та розвитку уявлень про правотворчість та її політику. Узагальнюючи сформовані філософами минулого правові уявлення, акцентовано увагу на їх особливостях та значенні для подальшого наукового осмислення феномену правотворчості. Відзначено, що поняття «правотворча політика» до поч. ХІХ ст. не була виокремлена як самостійна категорія, водночас такими філософами як Платон, Арістотель, Цицерон, Гай, Ульпіан та ін., починаючи з періоду античності, піднімаються питання про походження права, його поділу на природне та позитивне, формалізацію позитивного права, співвідношення права і закону, вивчення яких створює фундамент для подальшого вивчення різноманітних аспектів природи права та надання йому відповідного формального виразу.

Встановлено, що в епоху просвітництва категорії «право», «закон» та «політика» у поглядах філософів минулого розглядаються як взаємопов'язані категорії, зв'язок між якими насамперед виявляється у тому, що вони є явищами дійсності будь-якої держави та тогочасного соціуму. Право переважно розглядається як явище, що походить від законів природи, є складовою природи та може набувати свого позитивного виразу у вигляді законів. Розуміння закону зводиться до особливого монопольного державно-владного інструменту впливу, що становить систему та, з одного боку, забезпечує узгодження життя людей відповідно до законів природи, а з іншого боку – дозволяє закріпити та поширити волю правителя, правлячої верхівки, народу, відобразити та закріпити публічні інтереси. Крім того, підсумовано, що в період просвітництва розвиваються уявлення про: а) феномен правотворчості як особливого процесу підготовки, розгляду та прийняття актів позитивного права; б) феномен політики, що є особливим мистецтвом (діяльністю) стосовно забезпечення управління та організації соціуму, її націленості на результат відповідної діяльності.

За результатами проведеного дослідження зроблено висновок, що погляди філософів епохи просвітництва, які не лише переосмислили феномен таких явищ як політика та право, але і довели можливість й доцільність органічного поєднання категорій різних наукових сфер, стимулювали в подальшому доктринальне зародження та виокремлення понять «правотворчість» та «правотворча політика».

Ключові слова: право, правове регулювання, правотворчість, правова політика, правотворча політика, законодавство.

Oliynyk B.I. The phenomenon of lawmaking and its understanding in legal doctrine of the Age of Enlightenment.

In the article, the author reveals the features of the emergence and development of legal doctrines of the Enlightenment era in the countries of the European continent, characterizes their main provisions. The provisions that formed the basis for the further isolation and development of ideas about lawmaking and its policy are noted and characterized. Summarizing the legal ideas formed by philosophers of the

past, attention is focused on their features and significance for the further scientific understanding of the phenomenon of lawmaking. It is noted that the concept of «lawmaking policy» until the beginning of the 19th century. was not isolated as an independent category, at the same time, such philosophers as Plato, Aristotle, Cicero, Gaius, Ulpian and others, starting from the period of antiquity, raise questions about the origin of law, its division into natural and positive, the formalization of positive law, the relationship between law and law, the study of which creates a foundation for further study of various aspects of the nature of law and giving it an appropriate formal expression.

It is established that in the era of enlightenment, the categories of «right», «law» and «politics» in the views of philosophers of the past are considered as interrelated categories, the connection between which is primarily manifested in the fact that they are phenomena of the reality of any state and contemporary society. Law is mainly considered as a phenomenon that originates from the laws of nature, is a component of nature and can acquire its positive expression in the form of laws. Understanding the law is reduced to a special monopoly state-power instrument of influence, which constitutes a system and, on the one hand, ensures the coordination of people's lives in accordance with the laws of nature, and on the other hand, allows you to consolidate and spread the will of the ruler, the ruling elite, the people, reflect and consolidate public interests. In addition, it is concluded that during the enlightenment period, ideas about: a) the phenomenon of lawmaking as a special process of preparing, considering and adopting acts of positive law; b) the phenomenon of politics, which is a special art (activity) in terms of ensuring the management and organization of society, its focus on the result of the corresponding activity.

According to the results of the conducted research, it was concluded that the views of philosophers of the Enlightenment era, who not only rethought the phenomenon of such phenomena as politics and law, but also proved the possibility and feasibility of an organic combination of categories from different scientific fields, stimulated the further doctrinal emergence and isolation of the concepts of «lawmaking» and «lawmaking policy».

Key words: law, legal regulation, law-making, legal policy, law-making policy, legislation.

Постановка проблеми. Правотворчість – складний та багатоаспектний феномен, що відзначається історією зародження уявлень про нього та сучасним станом його наукового дослідження. Історизм правотворчості полягає в тому, що перші правові уявлення, які виникають ще в період античності, вже стосувались питань творення і формалізації права, його походження та поширення на суспільні відносини, призначення та ролі в житті суспільства. Варто відзначити, що вже в цих поглядах мислителів минулого (Піфагор, Сократ, Платон, Арістотель, Цицерон, Гай, Ульпініан та ін.) зароджуються перші уявлення про право, яке підлягає формалізації у вигляді відповідних законодавчих актів, і цей процес має важливе значення, пов'язаний із кріпкою та відповідальною роботою уповноважених суб'єктів.

Можемо відзначити, що з кожною історичною епохою європейські правові уявлення суттєво доповнюються, уточнюються та удосконалюються, що так само стосується і поглядів на проблему творення права, його формалізації та подальшої реалізації. Насамперед, мова йде про розвиток уявлень щодо підвищення ефективності того чи іншого правового явища, удосконалення його функціонування, вироблення критеріїв, яким має відповідати функціонування правового явища чи процесу тощо. Те саме стосується і уявлень про правотворчість, щодо якого філософами та юристами відповідних історичних епох акцентується увага на вимогах, які висуваються до правотворчості та правотворчих актів, визначення їх ефективності, вироблення правил оформлення правотворчих актів тощо. В науковому плані важливим залишається ґрунтовне осмислення філософського та наукового сприйняття феномену правотворчості, яке формувалось в історичні періоди, ключовим серед яких залишається епоха Просвітництва. Варто відзначити, що актуальність тематики цієї наукової праці визначається насамперед: а) недостатністю наукових досліджень історіографічних аспектів зародження та становлення уявлень про правотворчість та її політику; б) дефіцитом наукових підходів, які стосуються узагальнення таких уявлень.

Тому метою цієї наукової роботи буде критичний аналіз правових уявлень філософів європейського просвітництва (XVII–XVIII ст.), їх узагальнення та характеристика їх значення в еволюції уявлень про правотворчість.

Стан опрацювання проблематики. В юридичній науці проблематика осмислення генези уявлень про правотворчість, що формувались протягом всіх історичних епох переважно представлено в загальних працях, які стосуються історії правових вчень. Окремі аспекти розвитку уявлень

про правотворчість були розкриті в працях таких вітчизняних вчених як: С.В. Бобровник, Т.О. Дідич, Ж.О. Дзейко, В.М. Косович, Б.В. Малишев, Н.М. Пархоменко, Т.І. Тарахонич, І.Д. Шутак та ін. Проте, в науковому плані важливим залишається ґрунтовне осмислення філософського та наукового сприйняття феномену правотворчості, яке формувалось в історичні періоди, ключовим серед яких залишається епоха Просвітництва. Варто відзначити, що актуальність тематики цієї наукової праці визначається насамперед: а) недостатністю наукових досліджень історіографічних аспектів зародження та становлення уявлень про правотворчість та її політику; б) дефіцитом наукових підходів, які стосуються узагальнення таких уявлень.

Виклад основного матеріалу. Насамперед, варто відзначити, що надзвичайно потужний поштовх у становленні правових учень минулого було зроблено філософами європейського просвітництва. Незважаючи на загальність та переважно світоглядний характер їх поглядів, комплекс нових ідей щодо правотворчості, актів правотворчості, вимог до правотворчої діяльності було обґрунтовано представниками саме цього періоду. До таких ідей, які заклали підвалини для подальшого виокремлення та становлення доктрини правотворчості, правотворчої політики, законодавчої техніки як самостійних понять юридичної науки, належать наступні:

1) соціальна зумовленість правотворчості, що визначається насамперед специфікою зародження, становлення та розвитку соціуму, його звичаями, традиціями, цінностями, що сформовані історично. З урахуванням цього обґрунтовуються нові вимоги як до самого процесу правотворчості, так і до правотворчих актів, при чому ці вимоги мають загальний концептуальний та стратегічний характер. Зокрема мова йде про необхідність ґрунтовного аналізу факторів, що визначають доцільність здійснення правотворення, зміни правового регулювання, прогнозування наслідків прийняття норм права, вивчення рівня сприйняття майбутніх правових змін тощо (Г. Гроцій) [1, с. 300]. Всі ці погляди по суті закладають основу для подальшого виокремлення як самого інституту правотворчої політики, так і його складових, до яких варто віднести питання планування, прогнозування розвитку суспільних відносин, факторів правотворчості, моніторингу законодавства, його експертизи тощо;

2) історизм законодавства та його реальність, що охоплюється категорією «дух законів». Вчення про «дух законів» засноване на ідеях про комплекс історично зумовлених закономірностей розвитку та життєдіяльності соціуму, які мають знайти своє закріплення в законодавчих актах. При чому зміни умов життя суспільства є підставою для можливих змін положень законодавчих актів. Такий взаємозв'язок між закономірностями суспільного життя, потребами соціуму та положеннями законодавчих актів обґрунтовується з точки зору змісту політики держави. Саме держава в особі уповноважених суб'єктів є відповідальною за прийняття якісних, ефективних законодавчих актів, котрі відповідають потребам та інтересам суспільства. В іншому випадку, невідповідність положень законів інтересам і потребам соціуму створює ризики недовіри та неефективності законів, а в гіршому випадку – призводить до соціальних конфліктів, навіть ставить під загрозу існування державності. Зміст законодавчих актів має бути заснований на визнанні розумності самої природи та її законів, які є критеріями для прийняття законодавчих актів та критеріями виміру ефективності його дії. Ухвалення відповідних законодавчих актів, що відповідають закономірностям суспільного життя є проявом поєднання розумного та необхідного, що протистоїть випадковому, довільному та фатальному, тим самим правове регулювання набуває послідовного та розумного змісту (Ш.-Л. Монтеск'є) [2, с. 68-69]. Вказані ідеї істотно доповнюють світоглядну основу для подальшого виокремлення та становлення перших уявлень про феномен правотворчості та правотворчої політики. Насамперед мова йде про визнання природного права як абсолютного та беззаперечного, що виступає дороговказом для права позитивного, тобто для тих правових положень, що становлять зміст законодавчих актів. Крім того, обґрунтованою є теза про те, що виключно за допомогою розуму відбувається процес підготовки та прийняття законодавчих актів, що доводить керованість цього процесу, можливість за допомогою розуму як проаналізувати особливості життєдіяльності соціуму, так і визначити відповідні правові засоби для подальшого правового впливу на суспільні відносини, забезпечуючи збалансування та поступальний розвиток соціуму;

3) еволюційний, поступовий розвиток законодавчої бази, що є наслідком раціональної політики держави, котра створює умови для досягнення домовленостей (балансу інтересів в соціумі), які закріплюються за допомогою положень у відповідних законодавчих актах. Проте формування результатів таких домовленостей – справа кропітка та відповідальна, оскільки від

наслідків формалізації права залежатиме гармонія суспільного життя, а отже буде досягнуто стан справедливості (Ж.-Ж. Руссо) [3, с. 276];

4) державної монополії на здійснення законодавчої діяльності, де відображається державно-владні інтереси, які за своєю сутністю є проявом інтересів всього народу. Саме правитель держави і визначатиме її політику, та використовуватиме створюваний ним закон для реалізації і гарантування таких державницьких інтересів (Т. Гоббс) [4, с. 232];

5) парламентарний порядок прийняття законодавчих актів, де формується і консолідується воля й думка всього народу, збалансовуються інтереси різних соціальних груп, забезпечується процес обговорення та узгодження позицій, що в остаточному вигляді має бути прийняте більшістю суспільства (Дж. Локк) [5, с. 313–315]. Тим самим закладались підвалини для подальшого розуміння правотворчої політики з точки зору засобу узгодження інтересів різних соціальних груп, де, перш за все парламент виступає платформою для обговорення і узгодження положень законодавчих актів, закріплення цих положень;

6) співвідношення інтересів різних прошарків населення, що виявляється в укладенні так званого суспільного договору, який по суті і буде основою для розвитку законодавства, а також ухвалення тих актів, положення яких будуть націлені на реалізацію засад зазначеного суспільного договору (Д. Дідро) [6, с. 84]. Фактично мова йде про ідею узгодження інтересів між правителем та народом, при чому процес такого узгодження визнається в якості політичної діяльності, результати якої оформлюються у вигляді законодавчих актів, тим самим будучи наслідком правотворчої політики в сучасному її розумінні;

7) загальність законодавчих положень, в яких мають бути відображені комплексні уявлення про справедливість, а також бачення законодавця щодо того, якими засобами ця справедливість буде досягнута та в подальшому забезпечена. Такими засобами може бути юридична відповідальність, правові переконання, заохочення та ін. Крім того, важливою є аргументація прийняття відповідного законодавчого рішення, що має відповідати інтересам більшості та не йти в розріз з цінностями і звичаями, сформованими в суспільстві історично (Ч. Беккарія) [7, с. 135]. Вважаємо, що вченим фактично вперше в історії правової думки з поміж інших поглядів вперше піднімається питання про важливість прогнозування ухвалення правових рішень, необхідність їх чіткого формулювання та закріплення і саме головне – розкривається зв'язок між загальним та індивідуальним рівнем правового регулювання в сучасному розумінні, де індивідуальне правове регулювання є продовженням кропіткої роботи законотворця, який має грамотно та далекоглядно дослідити суспільні відносини і запропонувати модель, яка буде на загальному рівні зрозуміла та доцільна, а на індивідуальному рівні – застосована і поширена відповідно до його волевиявлення.

Важливо звернути увагу на ідеї фундаторів історичної школи праворозуміння (Г. Гуго, Ф. Пухта та Ф. Савін'ї), які обґрунтовували ідеї про народну свідомість та життя народу, що становлять складові витоків права [8, с. 9-10]. Філософи у своїх дослідженнях поставили питання про якість права, його існуючі недоліки, неефективність і намагались знайти відповідь про причини такої ситуації, а також про шляхи підвищення рівня його якості. Як наслідок, прийшли до висновку, що недоліком права, причиною низького його якісного рівня є непослідовність правотворчості, невизначеність правотворчих повноважень та відсутність взаємозв'язку між загальними нормами, що вміщені в законах, і практикою їх застосування, низький рівень аргументації таких норм і їх застосування по відношенню до конкретних суб'єктів права й конкретних життєвих ситуацій.

Заслужовують на окрему увагу доктринальні положення обґрунтовані Р. фон Ієрінгом. У своїй праці «Юридична техніка» вчений з точки зору технологічного підходу до розуміння правотворчості намагається розкрити питання творення права та його формалізації. Аналізуючи недоліки оформлення юридичних документів, особливо формулювань правових положень Р. Ієрінг робить акцент на тому, що мають бути вироблені єдині правила, які визначатимуть технологію проектування правових приписів, правила їх подальшого тлумачення й правила їх застосування. Ці правила мали більше техніко-технологічний характер та стосувались: а) форми юридичного документу; б) його структури; в) викладу правових приписів; г) мови, якою мають формалізуватись правила; д) вимог щодо стилю і змісту правових приписів тощо. Свою теорію техніки і технології права вчений побудував на аналізі техніко-юридичних здобутків пізнього римського права, яке він вважав в цілому досконалим, оскільки правила, засоби і прийоми створення такого права, його застосування визнавались вченим так званою «загальною істиною для будь-якої іншої системи права». На переконання Р. фон Ієрінга, в правовий обіг доцільно було б ввести таке поняття

як «техніка права», під яким вчений пропонує розуміти юридичне мистецтво, майстерність, вміння, вправність праворозуміння, правоутворення і правореалізацію. Техніка – це вимоги, правила, прийоми такого мистецтва [9, с. 92]. Водночас техніка з'являється раніше юридичної науки, бо будь-яке мистецтво пов'язане із відчуттям, здогадками, а правова наука з'являється із цілеспрямованим пізнанням юридичної дійсності. Головними прийомами в техніці Р. фон Ієрінг вважає юридичні конструкції, юридичний аналіз та логічні концентрації. Основна мета таких прийомів – це забезпечити єдність права задля його пізнання як єдиного цілого з усіма його складовими елементами [10]. Пізнання права, за Р. фон Ієрінгом, має відбуватись шляхом тлумачення юридичних конструкцій, які є вираженням права та які побудовані за допомогою природно-історичного методу, який вперше був сформульованим самим Р. фон Ієрінгом. Основним техніко-юридичним завданням будь-якого юриста за Р. фон Ієрінгом є зведення юридичних норм до рівня загальних понять, правил та подальше виведення із них логічних наслідків. Стислість, зауважує вчений, одна з неocenюваних якостей законодавства. Але стислість полягає не в малій кількості слів, які містить закон, а в інтенсивній глибині думок, які ним висловлюються. Трансформуючи вказаний підхід до розуміння техніки права, що обґрунтований Р. фон Ієрінгом, варто відзначити, що у вказане поняття вчений закладає і елементи правотворчої політики, а також ідеї щодо критеріїв виміру її ефективності. Варто відзначити, що такий зв'язок між правотворчістю, правотлумаченням та правозастосуванням вчений бачить з точки зору технологій здійснення вказаних різновидів юридично значимої діяльності, які мають бути підпорядковані загальним засадам конституційного устрою держави. Крім того, техніка права розглядається з точки зору універсального інструменту, спроможного закріпити та формалізувати юридично значиму діяльність, а також зафіксувати документально наслідки правового регулювання, ефективність самого правового впливу. Варто відзначити, що з ідеями Р. фон Ієрінга зароджується наукове осмислення феномену правотворення, що згодом зумовлює виокремлення і самої категорії «правотворча політика», яка набуває:

- по-перше, пізнавальних характеристик, які становлять складову предмету юридичних наук, особливо теоретико-історичних;
- по-друге, практичних характеристик, що зумовлюють появу комплексу практично обґрунтованих рекомендацій, положень, котрі націлені на вдосконалення практики правотворення, підвищення якісного рівня самих правотворчих актів.

Висновки. Узагальнюючи сформовані філософами минулого правові уявлення, варто акцентувати увагу на їх особливостях та значенні для подальшого наукового осмислення феномену правотворчості та правотворчої політики:

- категорії «право», «закон» та «політика» у поглядах філософів минулого розглядаються як взаємопов'язані категорії, зв'язок між якими насамперед виявляється у тому, що вони є явищами дійсності будь-якої держави та тогочасного соціуму. Право переважно розглядається як явище, що походить від законів природи, є складовою природи та може набувати свого позитивного виразу у вигляді законів. Розуміння закону зводиться до особливого монопольного державно-владного інструменту впливу, що становить систему та, з одного боку, забезпечує узгодження життя людей відповідно до законів природи, а з іншого боку – дозволяє закріпити та поширити волю правителя, правлячої верхівки, народу, відобразити та закріпити публічні інтереси;
- виокремлено та формалізовано комплекс понять, які в сучасному розумінні правотворчої політики становлять її складові, а саме: «право» як міра належної поведінки, яка визначена законами природи; «юридична техніка», як комплекс правил і вимог формалізації положень позитивного права; «юридична технологія» як комплекс правил і вимог, що визначають форму, зміст, структуру та реквізити актів позитивного права, а також процесуальні засади правотворчої діяльності; «політика» як мистецтво управління суспільними справами, вирішення публічних питань загальносоціального значення;
- світоглядні уявлення про вихідні явища правової сфери життя суспільства, в тому числі і ті, які становлять основу виокремлення та сучасного розуміння правотворчої політики, виміру її ефективності, стали фундаментом для практично всіх підходів до розуміння правотворчої політики в сучасній юридичній науці, оскільки в таких світоглядних уявленнях були закладені базові ідеї про: а) феномен правотворчості як особливого процесу підготовки, розгляду та прийняття актів позитивного права; б) феномен політики, що є особливим мистецтвом (діяльністю) стосовно забезпечення управління та організації соціуму, її націленості на результат (який може бути виміряний з точки зору ефективності феномену. – Прим. авт.) відповідної діяльності.

Погляди філософів епохи просвітництва, які не лише переосмислили феномен таких явищ як політика та право, але і довели можливість й доцільність органічного поєднання категорій різних наукових сфер (в тому числі політології та юриспруденції. – *Прим. авт.*), стимулювали в подальшому доктринальне зародження та виокремлення понять «правотворчість» та «правотворча політика».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Історія вчень про державу і право: підручник / за ред. Г.Г. Демиденка, О.В. Петришина. Харків: Право, 2009. 256 с.
2. Монтеск'є Ш.-Л. Про дух законів. Вибрані твори. Київ, 1996. 212 с.
3. Руссо Ж.-Ж. Про суспільну угоду, або принципи політичного права / Пер. з фр. та ком. О. Хома. Київ : Port-Royal, 2001. 349 с.
4. Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної / Перекл. з англ.: Р. Димерець, В. Єрмоленко, Н. Іванова, Є. Мірошніченко, Т. Олійник. Київ: «Дух і літера», 2000. 600 с.
5. Себайн Джордж Г., Торсон Томас Л. Історія політичної думки. Пер. з англ. Київ: Основи, 1997. 838 с.
6. Орач Є.М. Історія політичних і правових вчень: навчальний посібник. Київ: «Атіка», 2005. 560 с.
7. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях: пер. с итал. Киев: Ин Юре, 2014. 240 с.
8. Георгіца А.З., Толкачова Н.Є. Концептуальні засади історичної школи права: теоретико-правовий аналіз. Науковий вісник Чернівецького університету. 2009. Вип. 518 «Правознавство». С. 5–13.
9. Шутак І.Д. Юридична техніка : курс лекцій. Івано-Франківськ : Лабораторія академічних досліджень правового регулювання та юридичної техніки. Дрогобич : Коло, 2015. 228 с.
10. Борщевський І.В., Гринь О.Д. Сутність, зміст та значення юридичної техніки як правової категорії. *Правова держава*. 2021. № 44. С. 30-36. URL: <http://pd.onu.edu.ua/article/view/245081/245985>